

Віктор Тарасевич

**ВЛАДНО-ВЛАСНИЦЬКЕ ПРИСВОЄННЯ
БАЗОВИХ ІНСТИТУТІВ У ПЛЕМІННОМУ СОЮЗІ
СХІДНОГО ТИПУ**

Розглянуто проблематику влади-власності в стародавньому племінному союзі східного типу. Увагу акцентовано на персонально-особистому кланово-корпоративному присвоєнні інститутів насильства, редистрибуції, моральності, моралі, права і релігії.

Ключові слова: племінний союз, влада-власність, присвоєння, інститути насильства, редистрибуції, моральності, моралі, права, релігії.

JEL: B110.

У пропонованій увазі читача статті триває виклад результатів дослідження влади-власності в перших цивілізаціях Сходу (Тарасевич, 2016. С. 18–32). Йдеться, головним чином, про владно-власницьке присвоєння базових прото- і власне інститутів.

Влада-власність і інститути насильства і редистрибуції

Будь-яке привласнення передбачає відоме насильство – в тому чи іншому вигляді, в тій чи іншій мірі. "Поріднившись" ще в епоху родового ладу, привласнення і насильство лише зміцнюють "родинні" зв'язки в епоху племінних союзів. Присвоєння стає другим "я" насильства, і навпаки. Вище вже йшлося про насильство як агрегований об'єкт ПЛКлКр і ПКл форм привласнення, його (об'єкта) компоненти, в тому числі інституційні. Тут акцентуємо увагу на особливостях присвоєння останніх. При цьому доречно спиратися на співвідношення загальних і особливих рис алгоритмів викладу результатів дослідження присвоєння інститутів присвоєння об'єктів і присвоєння інститутів насильства (ІН). Причина-підстава банальна: реальні процеси привласнення і насильства мають і загальні, і особливі характеристики. Присвоєння суть мета, знаряддя, засіб, результат насильства. У свою чергу, насильство – знаряддя, засіб і результат присвоєння. Одне є знаряддям, засобом і результатом іншого, і навпаки. У цьому їх загальне. Однак, якщо присвоєння суть іманентна мета насильства, то насильство – аж ніяк не обов'язкова мета присвоєння. Зрозуміло, особість, як, втім, і спільність присвоєння і насильства – всього лише функціональні, а не сутнісно-субстанціональні. Тому і алгоритм викладу резуль-

Тарасевич Віктор Миколайович (v_tarasevich@list.ru), д-р екон. наук, Національна металургійна академія України (Дніпро).

татів дослідження присвоєння ІН, будучи подібним алгоритмом викладу результатів дослідження присвоєння інститутів присвоєння у функціональному відношенні, повинен спиратися на *сутнісні відмінності* присвоєння та насильства, а також відповідні відмінності їх інститутів¹.

Подібно до класифікації інститутів права (ІП) слід розрізняти загальні та особливі інститути насильства – ІНзаг і ІНос відповідно. ІНзаг в обов'язковому порядку адекватні сутності насильства, а не його окремих видів, форм, знарядь і т.п., і тому впорядковують будь-яке насильство. ІНос відображають специфіку різних проявів зазначеної суті, а тому впорядковують окремі компоненти, види, форми, сфери застосування насильства. Нас цікавить присвоєння перш за все ІНзаг, в тому числі тих, що утворюють їх протоінститути (ПІНзаг) і власне інститути (ВІНзаг).

Насильство щодо чужинців є звичайним і протоінституціональним з часів родового ладу і залишається таким в епоху племінного ладу. Оскільки ПС утворюється об'єднанням не тільки родинних, а й чужих, не споріднених племен, остільки інституційна перебудова, що супроводжує це останнє, включає принаймні такі процеси. По-перше, це – експансія протоінституціонального ядра ПС на його напівпериферію і периферію, що неможливо реалізувати без відомого насильства. По-друге, взаємодія інститутів різних племен ПС і утворення союзно-племінних інститутів, які, з одного боку, нетотожні вихідним племінним інститутам, а з іншого – покликані забезпечити загальний, єдиний для всіх племен ПС інституційний простір. З урахуванням неминучих суперечностей племінних і союзно-племінних інститутів твердження і зміцнення останніх передбачає відповідний примус. По-третє, активна інститутотворчість верхівки ВГ ПС, а саме: а) коригування наявних СІН та надання їм функцій упорядкування насильства щодо не тільки чужих, а й своїх, родичів; б) активне формування і залучення СІН, які, з одного боку, в чомусь спираються на СІН, а з іншого – включають неадекватні останнім нетрадиційні компоненти. Отже, ІНзаг племінного союзу (ІНзагПС) як єдність ПІНзагПС і СІНзагПС стають невід'ємною складовою інституціональної архітекτονіки ПС, а СІНзагПС – претендують на статус протоінститутів П роду. Під впливом ІНзагПС і з ініціативи вождів племен споконвічні племінні ПІНзаг (ПІНзагП) починають впорядковувати насильство до одноплеменників і доповнюються відповідними племінними ВІНзаг (СІНзагП). Таким чином формуються ІНзаг племені, ієрархічно підлеглі ІНзагПС².

У ПС насильство і його інститути є невід'ємною складовою влади-власності, об'єктом ПЛКлКР і ПКл присвоєння. Скільки-небудь значне укрупнення і централізація ПС неможливі без концентрації ПЛКлКр-го розпорядження СІНзагПС і ПІНзагПС в руках ВПС. На рівень її інтенсивності впливають різні фактори: стан миру або війни, сила і чисельність периферійних племен, особисті якості ВПС, ступінь участі персон ВГ ПС у форму-

¹ Подібними міркуваннями ми будемо керуватися і при викладі результатів дослідження присвоєння інститутів редистрибуції, звичаєвого права і релігії.

² Зрозуміло, зазначена ієрархічна підпорядкованість не є абсолютною. Навіть в умовах значної централізації та ієрархізації ПС вожді племен використовують ІНзагП для присвоєння частини надлишкового продукту одноплеменників, а в умовах розпаду ПС ІНзагП знаходять незалежний статус.

ванні та зміні ІНзаг і ін. За інших рівних умов, оскільки створення і коригування СІНзагПС – виняткова прерогатива ВПС і його найближчих родичів (нагадаємо, що тут йдеться про зрілий і помірно централізований ПС), остільки розпорядчі функції інших персон ВГ ПС щодо СІНзагПС переважно формальні і обмежуються правом обговорення пов'язаних з ними (власне інститутами) проблем. Як правило, ВПС припиняє будь-які спроби виконання персонами ВГ ПС навіть елементарних розпорядчих функцій, не кажучи вже про якесь їх закріплення і передачу у спадок.

На відміну від СІНзагПС ПІНзагПС розподіляються не так "зверху вниз", скільки "знизу вгору" за допомогою взаємодії носіїв і активних суб'єктів племінних ПІНзаг, а тому навіть за безумовного домінування ВПС як верховного розпорядника ВП ПС і члени їх РК залишаються реальними співрозпорядниками ПІНзагПС і, по-перше, незалежно від волі ВПС передають ці функції у спадок – таким само чином, як це відбувається з будь-якими традиціями; по-друге, спільно з ВПС у процесі погоджувальних процедур співвизначають долю ПІНзагПС, змінюючи або віддаючи забуттю.

Об'єктами ПЛКлКр-го розпорядження є і ІНзагП. Однак останні залишаються об'єктами ПКл-го розпорядження, тобто тим, чим вони стали в момент свого народження в племені. Кажимість логічної суперечності може бути подолана обґрунтованим визначенням тих елементів ПЛКлКр і елементів ПКл розпорядження, об'єктами яких є не абстрактні, а реальні, конкретні ІНзагПС і ІНзагП. Для цього необхідно відповісти на багато питань такої властивості: "Хто (ВПС, ВП, найближчі родичі ВПС) і який порядок (заходи, процедури) примусу (покарання різками, обернення в рабство, відсікання кінцівок, смертна кара) встановлює за порушення тих чи інших ВІНзаг (указів, розпоряджень, заборон), що виходять від ВПС, ВП і їхніх найближчих родичів?" Зрозуміло, не обійтися без додаткових поглиблених досліджень. Тут же обмежимося найбільш імовірним припущенням. У помірно централізованому ПС ВПС домінує в ПЛКлКр-му розпорядженні СІНзагПС, а ВП – в ПКл-му розпорядженні ПІНзагПС. Ступінь концентрації розпорядчих функцій щодо СІНзагП і ПІНзагП в руках ВПС і/або ВП є важливою складовою і ознакою рівня централізації (децентралізації) і ієрархізації (гетерархізації і анархізації) ПС.

Ключові піделементи *володіння і управління* провідними СІНзагПС ВПС не схильний делегувати навіть найближчим родичам. Останні отримують лише допоміжні піделементи володіння і управління веденими СІНзагПС³. В цілому це слушно і для ПІНзагПС. Але є й відмінності. Заради збереження протоінституціонального балансу і щоб уникнути значної інституційної тінізації ВПС змушений делегувати (визнавати право на) деякі основні піделементи володіння і управління важливими ПІНзагПС, а також багато допоміжних піделіментів володіння і управління ПІНзагПС вождям племен (за вождями племен). Проте у міру посилення централізації ПС гідну конкуренцію останнім складають намісники-призначенці, у то-

³ Тут цілком доречно аналогія з битвою. ВПС є верховним головнокомандувачем з відповідними практично необмеженими повноваженнями, а найближчі родичі отримують за його наказом окремі піделементи володіння та управління окремими військовими підрозділами та / або відповідні функціональні обов'язки та права.

му числі, неродовиті. У будь-якому разі ВПС покладає на них контрольно-наглядові функції за володінням та управлінням на рівні племені не тільки СІНзагПС, ПІНзагПС, але і СІНзагП, ПІНзагП. Ймовірно, в цьому ПС домінують ПЛКлКр-е володіння і управління СІНзагП і ПКл-е володіння і управління ПІНзагП, а для ефективного здійснення останніх вожді племен мають достатні ПЛКлКр-і і ПКл-і розпорядчі функції.

Склад суб'єктів ПЛКлКр-го використання СІНзагПС залежить від багатьох обставин (наприклад, мирний або воєнний час) і в кінцевому підсумку визначається ВПС. Наприклад, такими суб'єктами є члени РК ВПС, намісники-призначенці, ВП і члени їхніх РК. Розподіл піделементів ПЛКлКр-го використання різних ПІНзагПС між зазначеними суб'єктами в більшій мірі підпорядкований традиції, і, в разі її порушення вождем ПС, за "фасадом" формально встановленого ним порядку використання процвітають тіньові операції і процедури. Масштаби такої інституційної тінізації значно зростають, якщо ВПС намагається визначати склад суб'єктів та порядок ПКл-го використання ПІНзагП. Таке визначення має залишатися прерогативою ВП і його РК, зрозуміло, при відповідному контролі намісниками. Інша річ – використання СІНзагП. У розподілі його піделементів між суб'єктами більш значущими (ніж у випадку з ПІНзагП) є погоджувальні процедури між ВПС і ВП, причому зі зростанням ступеня централізації ПС вплив ВПС посилюється.

У зрілому ПС свідомо здійснюване насильство – необхідну умову і засіб *редистрибуції*. Остання є результатом природної еволюції і взаємодії редистрибутивних начал громад і племен, знаходить ключові якості системи, у тому числі загально- і підсистемні компоненти (складові) фрактального типу. Іншими словами, редистрибутивна система ПС суть суперечлива єдність союзно-племінної і племінної складових. Досягаючи відносно завершеного стану тільки в ПС, редистрибутивні підсистеми племен, проте, зберігають відому автономність, використовуються для вилучення і концентрації необхідних опредмечених і олюднених СЧС в руках не тільки ВПС, але і ВП⁴, а в разі розпаду ПС досить швидко трансформуються в повноцінну самостійну систему редистрибуції племені.

В умовах помірної централізації ПС союзно-племінна загальносистемна складова редистрибуції є об'єктом ПЛКлКр-го присвоєння, а племінні підсистемні – об'єктами і ПКл-го, і ПЛКлКр-го присвоєння. Подібним чином *інститути, що впорядковують редистрибуцію* (ІР), включають союзно-племінну (ІРПС) і племінну (ІРП) складові, і, відповідно до гіпотези про закономірну відповідність форми присвоєння інститутів присвоєння об'єктів, з одного боку, і форми присвоєння цих об'єктів – з іншого, є об'єктами присвоєння: ІРПС – ПЛКлКр-го, а ІРП – і ПКл-го, і ПЛКлКр-го. Розглянемо докладніше елементи присвоєння загальних інститутів редистрибуції⁵, маючи на увазі, що ІРзагПС являють собою контрарність власне

⁴ На відміну від загальноприйнятого визначення тут редистрибуція розуміється як вилучення та концентрація владною групою того чи іншого унутвора не тільки опредмечених СЧС (наприклад, землі, надлишкового продукту), а й олюднених СЧС, в тому числі інститутів, з метою їх привласнення та перерозподілу.

⁵ Розрізнення загальних та особливих ІР (ІРзаг та ІРос, відповідно) багато в чому повторює розпочате раніше виділення загальних та особливих Іпр та Іп. ІРзаг – сутнісні та субстанціональні, а тому впорядковують редистрибуцію в будь-якій її

і протоінститутів редистрибуції ПС (СІРзагПС і ПІРзагПС) і ІРзагП – власне і протоінститутів редистрибуції племені (СІРзагП і ПІРзагП).

Ключові піделементи *розпорядження* СІРзагПС і ПІРзагПС і відповідні повноваження ВПС концентрує у своїх руках і не допускає в цю "святая святих" навіть родичів, надаючи їм лише право дорадчого голосу. ВП є реальними співрозпорядниками ПІРзагПС лише в частині забезпечення централізації СЧС і їхнього подальшого перерозподілу. У цьому ж аспекті об'єктами ПЛКлКр-го розпорядження є і відповідні СІРзагП. Але вождь племені не схильний поступатися ПЛКл розпорядження тими СІРзагП, які впорядковують концентрацію частини СЧС саме в його руках. Як і у випадку з ІНс, рівень централізації ПС визначає розподіл піделементів розпорядження СІРзагП між ВПС і ВП, ПЛКлКр-ою і ПЛКл-ою формами, а зазначений розподіл у свою чергу визначає рівень централізації ПС. На відміну від СІРзагП, скільки-небудь реальне ПЛКлКр-е розпорядження вождем ПС ПІРзагП навряд чи може бути здійснене без жорсткого насильства⁶ і загрожує розквітом тіньових форм ПЛКл-го присвоєння. Найімовірніше, ПЛКлКр-е розпорядження ПІРзагП отримує формально-ритуальний характер, а головним суб'єктом ПЛКл-го розпорядження ними є ВП.

Якщо основні піделементи ПЛКлКр-го *володіння* провідними СІРзагПС ВПС залишає за собою, то *управління* ними, як правило, передає найближчим родичам. Останні отримують у володіння і управління також допоміжні СІРзагПС. Зберігаючи у своїх руках ключові піделементи ПЛКлКр-го володіння ПІРзагПС, ВПС делегує допоміжні піделементи ПЛКлКр-го володіння і управління не тільки родичам, а й вождям племен, а також намісникам-призначенцям. Деякі СІРзагП, що перебувають у ПЛКлКр-му розпорядженні ВПС, найімовірніше, передаються у володіння та управління ВП і / або намісникам-призначенцям. Вожді племен, як ПЛКл-і розпорядники основних СІРзагП, як правило, залишають їх у своєму ПЛКл-му володінні, а управління передають своїм родичам. Ймовірно, останнє слушне і для ПІРзагП.

Всі суб'єкти редистрибуції є *користувачами* відповідних ІР. В кінцевому підсумку, склад тих і тих визначають ВПС і ВГ ПС⁷. Серед ПЛКлКр-их користувачів ІРзагПС – перш за все, персони ВГ ПС, в тому числі, члени РК ВПС, ВП і члени їх РК, неродовиті намісники-призначенці. ВПС і члени його РК, як правило, не є безпосередніми користувачами ІРзагП, але не відмовляються від контролю за безпосередніми користувачами ІРзагП, перш за все СІРзагП. Вожді ж племен в межах своїх повноважень розпорядників та власників передають права користування СІРзагП своїм родичам і членам громад.

Подібно ІП та ІН, ІР є об'єктом гострих суперечок між персонами ВГ ПС. Набори цих суперечностей у всіх трьох випадках практично ідентичні. Розрізняючи детермінованим якісною специфікою відповідних інститутів змістом, вони (суперечності) демонструють подібні напрями впливу на співвідношення централізації – децентралізації ПС⁸. Тож тут немає сенсу

формі та будь-якого об'єкта. ІРос упорядковують окремі компоненти (форми, види, знаряддя тощо) редистрибуції.

⁶ Йдеться про не споріднені вождю ПС племена.

⁷ Селяни-общинники, ремісники і торговці як суб'єкти редистрибуції використовують її певні інститути, перш за все власне інститути, як правило, в примусовому порядку.

⁸ Цих напрямів означені при розгляді присвоєння інститутів присвоєння об'єктів.

повторюватися. Важливіше підкреслити інше. Оскільки об'єктами редистрибуції є, в тому числі, елементи і піделементи присвоєння інститутів, а також надлишкового та частини необхідного продукту, остільки 1) найбільш жорстка боротьба ведеться саме за привласнення інститутів редистрибуції; 2) зміни в концентрації елементів і піделементи присвоєння ІР в руках ієрархічно вищих або нижчих персон ВГ ПС і ВГП: а) випереджають відповідні зміни в концентрації в тих самих руках елементів і піделементів присвоєння ІН та ВП об'єктів, а отже, і самих об'єктів, у тому числі, землі і надлишкового продукту; б) тягнуть за собою відповідні зміни (з певним часовим лагом) в ступені централізації ПС.

Особливості присвоєння інститутів моральності, моралі, права і релігії

Розглянуті союзно-племінні і племінні власне інститути присвоєння, насильства і редистрибуції активно взаємодіють з *інститутами права* (ІП) і в тій чи іншій частині включаються в правове поле ПС. З урахуванням його реалій виявляються нові обставини їх генезису і місця в інституційній архітектоніці. Як відомо, протоінститути *моральності* (ПІНр) спочатку впорядковують внутрішньородові відносини, тобто відносини між "своїми", кровними родичами, і не можуть застосовуватися в стосунках з чужими. Уже в дуально-родовому унутворі – первинному племені – ПІНр дають збої. Зрозуміло, взаємодія ПІНр різних родових общин породжує деякі загальні для племені ПІНр (ПІНрП), що сприяє розширенню кола "своїх", у тому числі за рахунок далеких родичів. До того ж в міру розвиненості вербально-теоретичного рівня свідомості та інституційної діяльності формуються (перш за все на основі ПІНр) власне інститути *моралі* (ВІМ)⁹. Утворені в результаті синтезу ПІНр і ВІМ інститути *моральності-моралі* (ІММр), безумовно, мають додаткову впорядкувальну силу. Однак, по-перше, вони зберігають своє початкове призначення – впорядковувати міжособистісні відносини "своїх", близьких по крові і духу, а, по-друге, домінування ВГ у створенні ВІМ далеко не завжди забезпечує їхню достатню гармонію з ПІНр, особливо "не своїї" громади.

Отже, ІММр виявилися недостатніми для запобігання міжродових конфліктів, в тому числі, через жінок, що можуть призвести до взаємного знищення. Іншими словами, інститути міжособистісних взаємодій необхідно було доповнити інститутами взаємодії родів, унутворів як цілісності. Це завдання вирішувалася багато в чому усвідомлено-розумовим формуванням перших власне *інститутів права* – таліона, заручництва, екзогамії. Так поступово складався новий, правовий механізм упорядкування міжродових відносин – стосунків з чужими як *рівними іншими*, що включає комплекс складових, що генетично і функціонально припускають один одного: договір, нормативність, суд і примус (Шалютин, 2011). Отже, вже в племені співіснують різні інститути взаємодій: ІММр впорядковують відносини між своїми,

⁹ У вітчизняній науці переважає розрізнення двох рівнів моральної свідомості: буденно-практичного (невербально-генетичного, чуттєво-емоційного) і ідеально-теоретичного (вербально-теоретичного). На першому рівні відображаються реально діючі норми моральності, на другому – належні, ідеальні норми, звані найчастіше моральними (Спиркин, 1988. С. 500).

ІНР – між своїми і чужими, ІР – між своїми і рівними іншими. У пізньому племені відповідним чином трансформовані ІММр виходять в племінний простір, а ІНР та ВП – проникають у внутрішньородові відносини.

У ПС зазначені процеси отримують подальший розвиток. Зокрема, *по-перше*, у взаємодії племінних ІММр формуються *союзно-племінні* ІММр, а також відповідна ієрархія ІММр, що кореспондується з ієрархією культів і богів. *По-друге*, певною мірою відповідаючи ІММр, племінні ІП, що взаємодіють, з одного боку, і народжені з такої взаємодії союзно-племінні ІП – з іншого, подібно до ІММр розміщуються *ієрархічно*: союзно-племінні ІП домінують над племінними і модифікують їх. *По-третє*, з часом частина власне інститутів права трансформується в протоінститути права П роду, кореспондуючи з відповідними ІММр. Таким чином, інститути права ПС включають союзно-племінну і племінну складові (ІППС і ІПП відповідно), кожна з яких являє собою єдність власне інституційної та протоінституційної складових. Нас цікавить присвоєння, перш за все, *загальних*, а не специфічних власне інститутів і протоінститутів права ПС і племені – СІПзагПС, ПІПзагПС і СІПзагП, ПІПзагП відповідно.

Головним суб'єктом ПЛКлКр-го *розпорядження* СІПзагПС є ВПС. Саме він має право встановити, змінити або скасувати ту чи іншу союзно-племінну правову норму. Однак, як правило, він не робить подібні дії без оглядки на персон ВГ ПС. Значні розриви між СІПзагПС, з одного боку, і союзно-племінними, племінними інститутами моралі і протоінститутами права – з іншого, загрожують не тільки неефективністю СІПзагПС, але і тіньовою "правотворчістю", масштаби якої можуть загрожувати владі ВПС. У цьому сенсі персоні ВГ ПС, перш за все жерці і ВП, є веденими співрозпорядниками СІПзагПС¹⁰. Розпорядчі функції щодо СІПзагП ВПС здійснює як безпосередньо, прямо, так і опосередковано – за допомогою СІПзагПС, але з урахуванням домінування ВП в їхньому (СІПзагП) ПКл-му розпорядженні. Без додаткових досліджень не вбачається можливим встановлення досить точного розподілу піделементів розпорядження СІПзагП між ПЛКлКр-ою і ПКл-ою формами, між ВПС і ВП. Проте і без цього очевидна така емпірична *правильність*: надмірна, тобто близька до абсолютної, централізація зазначених піделементів розпорядження в тривалому періоді неефективна і вибухонебезпечна, бо істотно і не виправдано обмежує "представництво" у власне інститутах права, їх розробці та реалізації, протоінститутів права й інститутів моралі, а владне примус до виконання таких "оскоплених" власне інститутів права загрожуює каталізацією відцентрових процесів.

ПЛКлКр-ві розпорядчі повноваження ВПС щодо ПІПзагПС поступаються за обсягом таким щодо СІПзагПС, в тому числі і тому, що значна частина перших суть протоінститути П роду, тобто раніше сформовані ВПС СІПзагПС, що стали традиційними. Будь-яке ж зазіхання влади на традиції викликає негативне ставлення до неї з боку їх носіїв, причому в найгостріших формах. Отже, піделементи ПЛКлКр-го розпорядження ПІПзагПС більш рівномірно розподіляються між персонами ВГ ПС, але ВПС зберігає домінування. Останній зацікавлений у встановленні подібно-

¹⁰ Конкретний розподіл піделементів ПЛКлКр-го розпорядження СІПзагПС в кінцевому підсумку визначається ВПС з урахуванням обставин місця і часу.

го порядку і щодо ПІПзагП, але змушений визнавати помітну обмеженість своїх владних повноважень. Формально він може бути оголошений верховним ПЛКлКр-им розпорядником ПІПзагП, але реально останні є, перш за все, об'єктом ПКл-го розпорядження з боку ВП і членів ВГ племен.

Як і в разі СІРзагПС, ВПС утримує ключові піделементи ПЛКлКр-го володіння і управління СІПзагПС, тобто *верховну судову владу*, а допоміжні піделементи володіння і управління, перш за все контролю, передає близьким родичам, ВП і неродовитим призначенцям. Якість виконання останніми контрольно-наглядових функцій відіграє важливу роль у зміцненні єдиного правового порядку ПС. Оскільки ПІПзагПС, як протоінститути П роду, тривалий час зберігають відбиток відповідних власне інститутів – своїх "предків", остільки "модератором" володіння ними залишається ВПС, але більша частина піделементів володіння і управління ПІПобПС передається їм на нижні рівні ієрархії. Це слушно і для деяких СІПзагП, що перебувають у ПЛКлКр-му розпорядженні ВПС. За прикладом ВПС вожді племен як головні суб'єкти ПКЛ-го розпорядження основними СІПобП залишають у своїх руках провідні піделементи володіння і управління останніми, а допоміжні, ведені, – передають членам ВГП.

Інститути права ПС закріплюють уже сформовану *соціально-родову стратифікацію* і націлені на підтримку статус-кво. Це підтверджує освячений ВПС розподіл піделементів розпорядження, володіння і управління інститутами права між представниками верхів – персонами ВГ ПС і ВГП. Але накреслена таким чином карта інституційно-правової стратифікації виявляється не повною, оскільки зазначені елементи присвоєння не дозволяють відобразити правовий статус низів. Прогалини заповнюються за допомогою *користування*. Залежно від повноти останнього в низах поступово виділяються страти *повноправних*, тобто тих, що володіють усіма або майже усіма піделементами користування (як правило, це селяни-общинники); *неповноправних* або обмежених у правах (більшість ремісників і торговців); і *безправних* (раби, ізгої і т.п.). Склад піделементів користування інститутами права для низів, як правило, визначається верхами з урахуванням власних інтересів і панівних традицій. Виняток можуть становити деякі протоінститути права як протоінститути П роду.

З одного боку, посилення централізації ПС передбачає концентрацію розпорядження і володіння інститутами права, а також відповідних повноважень, засобів контролю і примусу в "ядрі" ВГ ПС – у ВПС і його найближчих родичів. З іншого боку, безправ'я низів і "неповноправ'я" персон ВГПС, які не входять в "ядро", має цілком певні межі, в тому числі умови виживання і експансії роду, а також імперативи панівних традицій. У зв'язку з цим видається доречним ретроспективний погляд на досить виразно окреслену в пізньому ПС суперечність між а) ІММр та ВП; б) різними ІММр і в) різними ВП. Як впливає з рисунка, що ілюструє прямі (суцільні лінії) і непрямі (пунктирні лінії) зв'язки між інститутами, власне і протоінститутами, набір можливих суперечностей вельми багатий¹¹. Роз-

¹¹ Нагадаємо, що тут, як і раніше, взаємозв'язки і суперечності інститутів – всього лише зручна форма вираження взаємозв'язків і суперечностей їх (інститутів) акторів.

глянемо лише деякі реальні суперечності, які важливі для розуміння циклічно-поступальної еволюції ПС і його трансформацію в ранню державу.

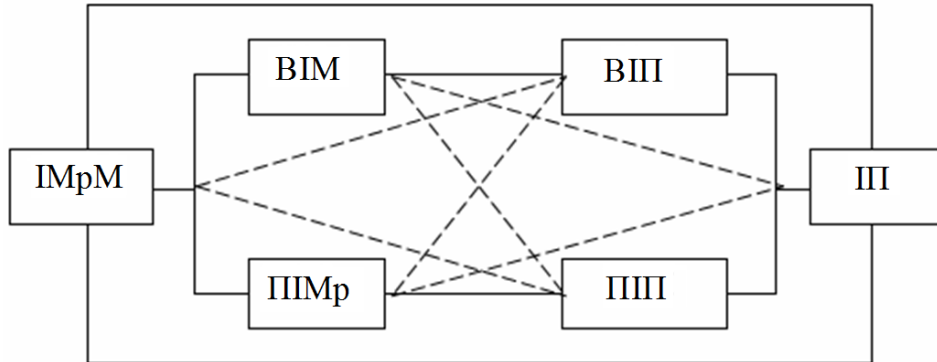

Рисунок. Взаємозв'язки інститутів моральності, моралі і права

Перш за все, необхідно розрізняти загальні, союзно-племінні інститути моральності і моралі (ІМЗаг) як прообраз майбутніх загальнолюдських ІММр, і особливі, властиві а) аристократичній верхівці (ІМВ), яка формує родове ядро ВГ ПС, і б) дуже далеким від ВГ ПС низам (ІМН)¹². Добро і зло, щастя і горе, совість і честь, справедливість і свавілля мають у верхів і низів елементи не тільки загального, але і різного змістовного наповнення. Наприклад, вилучення верхами виробленого низами надлишкового продукту вважається справедливим і тими, і іншими лише до певної межі. Примусове вилучення надлишкового продукту врозріз з принципом таліона є цілком правомірним з точки зору верхів і абсолютно неправомірним – з точки зору низів.

Якщо ІММр певним чином і відображаються в ІП, то безумовно домінують ІП, адекватні ІММрв, а ІП, відповідні ІММрзаг і ІММрн, займають підлегле становище. Якщо взяти до уваги, що ІП суть єдність власне і протоінститутів права (СІП і ПІП відповідно), а ІММрн – протоінститутів моральності і власне інститутів моралі низів (ПІМрн і ВІМн, відповідно), то суперечлива взаємодія ІП та ІММрн може бути конкретизована. СІП найбільше неадекватні ВІМн, а неминуча гострота суперечності між СІП і ПІМрн може лише частково пом'якшуватися відомою близькістю ПІП і ПІМрн. Зростання напруженості у відносинах низів і верхів, а отже, і посилення відцентрових тенденцій, є неминучим наслідком поглиблення розривів СІП і ВІМн, СІП і ПІМрн, ПІП і ПІМрн. Хоча в порівнянні з останніми розрив між ІП і ІММрв значно менший, його значимість не можна недооцінювати. Персона ВГ ПС, що знаходяться на нижчих рівнях владної ієрархії, як правило, дуже болісно і таємно сприймають невідповідність продуктованих ВПС нових СІП і сформованих ПІМрв, особливо, якщо останнє супроводжується втратою частини привілеїв і доходів. Якщо ж вказана невідповідність досягає масштабів, порівнянних з масштабами неадекватності ІП та ІММрн, то невдоволення набуває відкритих форм і відцентрові зусилля нижчих рівнів ВГ ПС можуть істотно зрости. Тому

¹² Строго кажучи, в межах будь-якого соцутвора поступово формуються особливі ІММр.

важлива місія ПІП – знижувати градус напруженості, служити засобом динамічного вирішення об'єктивних суперечностей і між розташованими на різних рівнях владної ієрархії персонами ВГ ПС, і між верхами і низами ПС.

Відрив ІП від ІММр, перш за все ІММрн, означає, що, створюючи *нерівні політико-правові умови* для функціонування ІММрзаг, ІММрн і ІММрв, ІР по-бічно сприяють каталізації колізій між зазначеними ІММр. Покликані зміцнювати соціальну тканину ПС ІММрзаг, далеко не завжди достатньо впливові для дієвого протистояння загострення суперечностей між ІММрв і ІММрн. Останньому сприяє і відомий розрив між ПІНр і ВІМ і верхів, і низів. Усвідомлення низами негативної ролі верхів у поглибленні прірви між реальними моральними нормами (ПІМрн), якими низи змушені керуватися в повсякденному житті, і високими моральними ідеалами (ВІМн) сприяє наростанню невдоволення і протестного потенціалу, особливо в тривалому періоді. Це тим більш справедливо, що прагнення верхів наблизити свої повсякденні норми моральності до власних ідеалів часто вимагає посилення експлуатації низів. Як своєрідна "противага" вживаються заходи щодо змирщення, вульгаризації ідеалів низів, винесення вищих ідеалів за межі земного життя. Але, як свідчить історія, ці заходи не дозволяють скільки-небудь довго підтримувати статус-кво й запобігати вибухоподібній актуалізації згаданого протестного потенціалу низів, що нерідко руйнує навіть могутні ПС.

Відцентрово орієнтовані суперечності притаманні і ВП. Як правило, союзно-племінна складова ІП, що відповідає ІММрзаг, є веденою стосовно тієї складової ІП, в якій виражаються інтереси ВГ ПС. До того ж слід враховувати, що різні СІП – результат лобістських зусиль різних угруповань ВГ ПС. В умовах цілком зрозумілої відсутності необхідної кодифікації ІП і відпрацьованих судових процедур неминучі суперечності зазначених угруповань можуть вирішуватися як знищенням однієї зі сторін і зміцненням позицій ВПС, так і об'єднанням угруповань з метою ослаблення позицій ВПС. Стійкості ПС аж ніяк не сприяє і надмірний *розрив між СІП і ПІП*, що живиться протоінституційною неможливістю і/або власне інституційним небажанням трансформації СІП в протоінститути П роду. Зрозуміло, синхронізація загострення згаданих суперечностей збільшує ймовірність розпаду ПС.

Важливе значення для розуміння особливостей циклічно-поступальної еволюції ПС має аналіз реальних взаємозв'язків ІММр і *інститутів релігії* (ІРл). Історичні дані про різноманіття первісних форм релігії, з одного боку, свідчать про багатоплановість цих взаємозв'язків, а з іншого – ускладнюють логічну реконструкцію тих із них, які безпосередньо "відповідальні" за вказану поступальну циклічність. *З одного боку*, оскільки повсякденна життєдіяльність і низів, і верхів ПС все ще не відокремлена від культу й ритуалу (хоча перші кроки в цьому напрямі вже зроблені), остільки ті чи інші ПІМр, що впорядковують реальні міжособистісні відносини родичів, в тому чи іншому вигляді є і протоінститутами релігії (ПІРл). *З іншого боку*, прагнення ІРл є значно більш амбіційними – вони претендують на освячені надприродними, трансцендентними силами упорядкування *всіх суспільних відносин*, а не тільки міжособистісних. Тому ІРл включають не тільки ІММр, а й численні догмати, патерни, відправлення культів і ритуалів, інститути різних видів діяльності, у тому числі, шаманів, жерців тощо.

У нашому дослідженні важливі два аспекти *будови і структури ІРл ПС*. По-перше, співіснування і взаємодія інститутів різних форм релігій: фетишизму, тотемізму, анімізму. Ймовірно, фетишизм і тотемізм більш адекватні родовій громаді і ранньому племені; тотемізм і анімізм – пізньому племені і ранньому ПС; а в пізньому ПС домінує розвинений анімізм у формі полідемонізму. Так само, як необхідність зміцнення племінної організації викликала до життя фетиш фетишів і тотем тотемів з певною ієрархією і синархією фетишів і тотемів сімей і громад, доцентрові тенденції в ПС супроводжуються формуванням системи релігійних культів і ритуалів, в якій домінують саме *анімістично-полідемонічні*. Оскільки ж серед останніх активно висуваються на перший план культу вождів і їхніх предків¹³ (наприклад, похоронний обряд і культ предків, які символізують безсмертя і переселення душ), остільки виникає проблема підпорядкування зазначеним центральним культам і ритуалам усіх інших, в тому числі, фетишистських і тотемістських. Очевидно, ВПС і верховний жрець ПС (ВЖПС) досить швидко переконуються в безперспективності заборони останніх, так само як і в діяльності шаманів, які відправляють їх. Здебільшого перевага віддається їхньому поступовому вбудовуванню в загальну систему культів і ритуалів, збереженню між ними певних синархічних і навіть гетерархічних зв'язків, а також сприянню *толерантним взаєминам* жерців і шаманів¹⁴, прихильників різних культів і ритуалів.

По-друге, оскільки кожна з форм релігії передбачає взаємодію відповідних загальних і особливих ІРл¹⁵, остільки ІРлПС являють собою певну систему, що включає і особливі інститути різних форм релігій, і спільні цим формам інститути. І ті, й ті інститути суть суперечлива єдність протоінституційної і власне інституційної складових. Очевидно, особливі інститути фетишизму, тотемізму і анімізму, іманентні общинному і племінному рівню організації, є, перш за все, об'єктами адекватних еволюції зазначених рівнів форм привласнення: КІ, ЛКол, ЛКлКол, ПКлКол, ЛКл і ПКл¹⁶. Отже, безболісне і ненасильницьке присвоєння зазначених особливих інститутів владної групою ПС, у тому числі жерцями, навряд чи можливе. Більш прийнятний інший варіант – непрямий вплив на ці особливі інститути, їх, так би мовити, непряме присвоєння за допомогою прямого присвоєння загальних ІРл і трансляції по цих каналах з метою подальшої "щеплення" особливих інститутів тієї форми релігії, яка близька по духу і відповідає інтересам ВГ ПС. З урахуванням вищевикладеного цілком доречний зроблений нижче акцент на розгляді ряду аспектів присвоєння саме загальних ІРл (ІРлзаг), їх прото- і власне інституційної складових (ПІРлзаг і СІРлзаг відповідно).

¹³ Зрозуміло, не без участі самих вождів.

¹⁴ На відміну від *шаманів*, що зобов'язані своєму статусу, насамперед, особливим особистим якостям, *жерці* спираються, перш за все, на авторитет посади, особливе місце в жрецькій гілці ВГ ПС.

¹⁵ Зрозуміло, кращим методом дослідження в цьому разі є діалектика загального, особливого і одиничного. Наприклад, краще розглядати інститути тотемізму як контрарність трьох складових: загальної для всіх форм релігії, особливої – властивій тотемізму, і одиничної, унікальної – іманентної кожному конкретному тотему, а не двох складових – загальної та особливої. Однак, оскільки унікальні культу і ритуали не є предметом цього дослідження, ми обмежуємося апаратом діалектики загального та особливого.

¹⁶ Ця проблематика вимагає спеціального розгляду.

ПЛКлКр розпорядження і продукування СІРлзагПС здійснює ВГ ПС. Однак кожна з її гілок – вождистська (світська) і жрецька (релігійна) – мають підстави висувати претензії на домінування. Наприклад, ВПС переко-наний в тому, що обраний і освячений надприродними силами, волею бо-гів, а верховний жрець (ВЖ ПС) вважає таке обрання та освячення ре-зультатом своєї особливої духовної інтимної близькості до богів, які саме його наділяють виключними правами посередника, провідника і тлумача їх волі і бажань. Однією з форм руху – вирішення у зв'язку з цим супереч-ностей між ВПС і ВЖ ПС, світською і релігійною гілками ВГ ПС – є своєрід-ний *обмін інститутів сакральності*, які ВПС отримує з рук ВЖ з волі богів, *на щедрі дари богам*, які ВЖ ПС приймає від ВПС у вигляді земель, про-дуктів, коштовностей, рабів. Вожді племен (ВП) і жерці племен (ЖП), представники ВЖ ПС в племені можуть брати участь у продукуванні СІРлзагПС, але не є суб'єктами ключових піделементів розпорядження ними.

ПКл розпорядження власне інститутами релігії племені – загальними для племені (СІРлзагП), але особливими щодо СІРлзагПС – здійснюють го-ловним чином ВП і шаман племені (ШП). Очевидно, ці розпорядчі функції є об'єктом домагань і ЖП, і намісника ВПС в племені (НП), якщо такий при-значений, – "за службовим обов'язком" останні покликані піклуватися про експансію СІРлзагПС і їх домінування над СІРлзагП. Ймовірно, відповідні суперечності між ВП і ШП, з одного боку, і НП і ЖП – з іншого, рухаються – вирішуються за допомогою визначеного обставинами місця і часу розподі-лу піделементів розпорядження СІРлзагП між ПКл і ПКлКр формами¹⁷.

Між ВГ ПС і ВГП більш рівномірно розподілені піделементи розпо-рядження ПІРлзагПС, якщо тільки в них домінують ПІРло П роду, а ПІРло громад і племен, що взаємодіють і народжують нові якості. Зрозуміло, ця обставина не знижує напруження боротьби між ВГ ПС і ВГП, ВПС і ВЖ ПС, а також ВП і ШП, ШП і ЖП, НП і ВП за найбільш значущі піделементи зазначеного розпорядження. *Головними суб'єктами боротьби* за піделе-менти ПКл розпорядження ПІРлзагП є ВП, ШП, НП і ЖП, націлені на тран-сляцію зазначених піделементів з ПКл-ої в ПЛКлКр-у форму.

Лева частка піделементів ПЛКлКр *володіння і управління* СІРлзагПС знаходиться в руках ВЖ ПС, який наділяє окремими піделементами відповід-них персон жрецької гілки ВГ ПС. ВПС, як правило, претендує на володіння і управління лише тими піделементами, які необхідні для відправлення від-повідних його статусу культів і ритуалів. Подібним чином ШП є суб'єктом основних піделементів ПКл володіння і управління СІРлзагП, а ВП володіє тільки тими піделементами, які відповідають його повсякденним сакраль-ним функціям. Так само, як ВПС не проти підсилити свій вплив на ПЛКлКр володіння і управління ПІРлзагПС, НП і ЖП прагнуть поставити під контроль ключові піделементи володіння і управління ПІРлзагП.

На перший погляд, *використання* ІРлзаг найменш суперечливе: ІРлзагПС в тій чи іншій мірі використовують усі члени ПС, а ІРлзагП – всі члени відповідного племені. Однак при найближчому розгляді виявляються деякі важливі обставини. Низи, головним чином селяни-общинники, за ви-значенням є суб'єкти не ПКл-го і ПЛКлКр-го, а КІ-го використання, перш за

¹⁷ Суперечності між ВП і ШП тут не аналізуються, хоча допустимо припустити, що, згідно з принципами фрактальності, вони подібні до суперечностей між ВПС і ВЖ ПС.

все особливих родових і общинних ПІРло. Отже, використання низами ПІРлзагПС і ПІРлзагП передбачає, по-перше, трансляцію цих протоінститутів з ПЛКлКр-ої і ПКл-у форм привласнення в КІ-у форму, по-друге, застосування тих чи інших видів примусу. Принаймні останні повинні супроводжувати КІ привласнення тих ПІРлзагПС і ПІРлзагП, які не адекватні родовим і общинним протоінститутам релігії. Цілком очевидно, що трансляція і примус можуть народжувати нові суперечності між верхами і низами і загострювати старі. Будучи своєрідною ареною взаємодій родових, общинних, племінних і союзно-племінних ІРл, пересічні громадяни залежно від характеру цих взаємодій можуть каталізувати як доцентрові, так і відцентрові процеси. Наприклад, комунікативність, коеволюційність і гармонійність зазначених взаємодій сприяють синархічним і навіть ієрархічним прагненням общинників, а гостра конкуренція і гетерофобичність – анархічним прагненням і діям.

Таким чином, ІРл, як, втім, і інші базові інститути, можуть сприяти як зміцненню, так і розриву соціальної тканини ПС, однак, як свідчить історія, *в довгостроковому періоді доцентрові процеси домінують над відцентровими*, навіть якщо соціальна тканина племінних союзів не стає досить органічною. *Доцентрова роль насильства зростає. Обриси ранньої держави стають дедалі більш визначеними.*

Література

- Спиркин А.Г. (1988) Основы философии: учеб. пособие для вузов. М.: Политиздат. – С. 500–501.
 Тарасевич В. (2016) Влада-власність у племінному союзі // Економічна теорія. № 2. С. 18–32.
 Шалютин Б.С. (2011) Правогенез как фактор становления общества и человека // Вопросы философии. №11. С. 18–19.

References

- Spirkin A.G. (1988). Osnovi filosofii [Fundamentals of Philosophy]: ucheb. posobiye dlya vuzov. Moskva.: Politizdat. P. 500–501. (In Russian).
 Tarasevich V. (2016) Vlada-vlasnist u pleminnomu soiuzi [Power-ownership in the tribal alliance]. *Ekonomichna teoriia*. №2. P. 18–32. (In Ukraine).
 Shalyutin B.S. (2011) Pravogenez kak factor stanovleniya obshchestva i cheloveka [Pravogenesis as a factor in the formation of society and man]. *Voprosi filisofii*. №11. P. 18–19 (In Russian).

Надіслано до редакції 31.08.2016 р.

THE POWER-PROPERTY BASED APPROPRIATION OF THE BASIC INSTITUTIONS IN AN EASTERN-TYPE TRIBE UNION

Viktor Tarasevych

Author affiliation : Doctor of Economics, National Metallurgic Academy of Ukraine (Dnipro). E-mail: (v_tarasevich@list.ru).

The paper presents the results of an analysis on the problems of power-property in an ancient Eastern-type tribe union. Main attention is given to the personal-individual clan-corporate appropriation the institutes of violence, redistribution, morality, morals, law and religion.

Keywords: tribe union, power-property, appropriation, institutes of violence, redistribution, morality, morals, law, religion.

JEL: B110.